

bitig Edebiyat Fakültesi Dergisi

bitig Journal of Faculty of Letters

(Cilt/Volume: 3, Sayı/Issue: 5, Haziran/June 2023)

19. Yüzyıl Türkiye'si ve Türk Modernleşmesi

Arminius Vambery (2022), *19. Yüzyıl Türkiye'si ve Türk Modernleşmesi*, Haz. Emre Özsoy-Murat Çaylı, İstanbul: Selenge Yayınları

Aynur Beyza SÖZGEN

Yüksek Lisans Öğrencisi

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı

beeyzasozgen@gmail.com

 ORCID 0000-0002-6492-2851

Kitap inceleme'si/Book review

Geliş Tarihi/Received: 01.06.2023

Kabul Tarihi/Accepted: 16.06.2023

Atıf/Citation

Sözgen, Aynur Beyza (2023), "19. Yüzyıl Türkiye'si ve Türk Modernleşmesi", *bitig Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 3 (5), 128-132.

Osmanlı Devleti'nin kendine özgü olan ve 16. yüzyılın sonlarına kadar iyi işleyen devlet düzeni, 17. yüzyıla gelindiğinde birtakım iç ve dış sebeplerden dolayı bozulmaya başlamıştır. Yaşanan bozulmalara karşı devlet, 18. yüzyılda çeşitli ıslahat hareketleriyle çözüm arayışına girmiştir. Girişilen ıslahat hareketleri 19. yüzyıla gelindiğinde dönemin yenilikçi padişahları olan III. Selim ve II. Mahmud'un çabalarıyla daha ileri bir seviyeye taşınmıştır. Osmanlı Devleti'nin güç kaybına uğradığı bu dönemde Avrupa devletleri ise Sanayi Devriminin etkisiyle 19. yüzyılda dünya sahnesinde güçlü bir konum elde etmeye başlamıştır. Sanayi Devrimi, bir yandan bazı Avrupa devletlerinin kalkınmasını sağlarken bir yandan da hammadde ve pazar ihtiyacı nedeniyle sömürgecilik faaliyetlerinin artmasına neden olmuştur. Sömürgecilik faaliyetleri nedeniyle dünyanın birçok noktasında mücadele alanları ortaya çıkmıştır. Bu anlamda Türkistan coğrafyası, 19. yüzyılda İngiltere'nin ve Rusya'nın hammadde-pazar arayışları çerçevesinde hakimiyetini ele geçirmek için karşı karşıya geldikleri bir mücadele alanı olarak göze çarpmaktadır. Nitekim yaklaşık olarak 1840'lı yıllarda başlayan bu mücadele için "büyük oyun" tabiri kullanılmaya başlanmıştır. Büyük Oyun, fiili bir savaştan ziyade daha diplomatik mücadele şeklinde gelişmiştir. Rusya topraklarını Türkistan coğrafyasına doğru genişletirken, İngiltere de Hindistan'daki varlığı

üzerinden Türkistan coğrafyasında nüfuz elde çabası içerisine girmiştir. Her iki devlet de Türkistan coğrafyasına hakim olabilmek için, bölgenin siyasi, ekonomik, coğrafi ve stratejik özelliklerini saptamak adına istihbari faaliyetler içerisinden olmuşlardır (Güdül-Farida 2020: 19; Hopkirk 2022). Bu amaçla bölgeye gönderilen casuslar, askeri, ekonomik ve toplumsal açıdan elde ettikleri bilgileri raporlar ve seyahatnameler halinde İngiltere'ye iletmislerdir. Avrupa'da bulunan bilim cemiyetleri, Türkistan'a yapılan her türlü keşif gezisini kendi ülkelerinin çıkarları adına teşvik/finansse etmiştir. İngiltere Kraliyet/İngiliz Coğrafya Cemiyeti, Rusya ise Çarlık Coğrafya Cemiyeti vasıtasıyla bölgeye çok sayıda heyet göndermiştir. Her iki ülkenin gönderdiği heyetler içerisinde önemli kimseler yer almıştır. İngiltere adına bölgeye gönderilen kişilerden bir tanesi de Macar Türkolog *Arminius Vambery*'dir (Çolak 2019:5).

Vambery, 1857 yılında İngiltere'nin maddi desteği ile öncelikle Osmanlı Devleti topraklarına İstanbul'a gelmiş, burada dört yıl kaldıktan sonra, Macaristan'a gitmiştir. Daha sonra 28 Mart 1863 tarihinde yaklaşık bir yıl sürecek Türkistan seyahatine çıkmak üzere tekrar İstanbul'a gelir. (Çolak 2019:45). Vambery, 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde meydana gelen ıslahat hareketlerine yakından şahitlik ederek modernleşme alanında değişim ve dönüşüm sürecinin hem kaynağı hem de yakın takipçisi olmuştur. Bir sene süren seyahati sonunda tutmuş olduğu notları, İngiliz Coğrafya Cemiyeti'ne teslim etmiştir. Vambery, 1898 yılında bu notlardan istifadeyle *19. Yüzyıl Türkiyesi ve Türk Modernleşmesi* adlı kitabı yayımlanmıştır. Bu eserde Vambery, Osman Devleti'nin modernleşme sürecinde geçirdiği değişimleri-dönüşümleri kendi gözlemlerine göre aktarır.

Eserin incelenmesine başlamadan önce Vambery'in kim olduğuna kısaca değinmek yerinde olacaktır. Zira yazılan yazandan bağımsız değildir. Vambery 1832-1913 yılları arasında yaşamış Macar bir Türkolog'tur. Vambery, Türkolog, seyyah, casus vb gibi birçok vasfı aynı anda şahsında meczetmiş çok yönlü bir kişidir. Parlak zekâsı ile İbranice, Rusça, Türkçe, Latince, Farsça, Arapça, İspanyolca, Fransızca, Antik Yunanca ve İtalyanca gibi dilleri konuşup yazmayı öğrenmiştir. Macarların milli kimlik arayışları sürecine yakından şahitlik etmiştir. Macar dili ve Türk lehçeleri arasında var olduğunu düşündüğü akrabalık derecesini belirlemeyi, dilinin köklerini araştırmayı hedefleyen ve bunun çözümünün Türkistan'da bulunduğu fikrine sahip olan Vambery, 1857 yılında Baron József Eötvös'ün maddi desteği ile İstanbul'a gitmiştir. Toplamda dört yıl süren uzun İstanbul ikametgâhi sırasında, doğulu bir kimliğe bürünmüş, bir anlamda Türkistan seyahati için de ön hazırlık yapmıştır. Osmanlı pasaportu ile *Reşid Efendi* adıyla ocak 1863'te Tahran'a gelmiş, İngiltere'nin İran Büyükelçisi Charles Allison ile görüşmüştür. Ondan gerekli bilgileri aldıktan sonra; 28 Mart 1863 tarihinde derviş kılığında, bir hacı

kafilesi ile Tahran'dan hareket eden "sahte derviş", hanlık merkezleri olan Hive, Buhara ve Semerkant'a uğramış, Semerkant'tan Herat'a ve oradan da Tahran'a geçerek yolculuğunu tamamlamıştır. Türkistan seyahatini tamamladıktan sonra, 1865 tarihinde Peşte Üniversitesi'nde önce eğitmen, sonra da 1870 yılında Doğu Dilleri Kürsüsü'ne akademisyen olarak atanmıştır. Bu atama ile dünyada ilk Türkoloji kürsüsü kurulmuştur (Çolak 2019: 17-20).

Sultan II. Abdülhamid devrinde Osmanlı ile İngiltere'nin aralarının bozulduğu bir dönemde İngiltere, arabuluculuk hatta casusluk görevi ile Vambery'yi Osmanlı topraklarına göndermiştir. Vambery, kısa sürede Osmanlı Devleti'nde tanınırlık elde etmiş ve II. Abdülhamid ile yakın ilişkiler kurmuştur (Güdül 2020: 432). Osmanlı Devleti'nin geri kalmışlığının ve güç kaybetmesinin yegâne sebebi olarak saltanatı görmesi nedeniyle Sultan II. Abdülhamid ile araları bozulmuştur. Buna rağmen Türk dünyasına olan ilgisini kaybetmemiştir. İstanbul'da kaldığı dört yıl boyunca, Osmanlı Devleti hakkında raporlar hazırlayarak İngiltere'ye, göndermiştir. Ancak Vambery, ajanlık yakıştırmalarını kabul etmemiş ve "çevresinde sahip olduğu pek çok şeyi Türklere borçlu olduğunu vurgulayarak bu durumun [casusluk ithamlarının] söz konusu olmayacağını" (Atalay 2021: 768) belirtmiştir. Osmanlı Devleti aleyhine casusluk iddialarını reddeden Vambery, Ermeni meselesi gibi Osmanlı Devleti'ni uluslararası alanda zor duruma düşürebilecek bir meselede Avrupa'ya karşı Osmanlı'yı savunmuş ve Avrupa basınında Osmanlı tezlerini destekleyen yazılar yazmıştır. Yine İngiltere ve Osmanlı Devletleri arasında diplomatik ilişkilerin seyrinin düzeltilebilmesi için çeşitli faaliyetlerde bulunmuştur. Vambery'nin siyasi ve diplomatik alanlardaki faaliyetlerinin dışında Türkoloji alanına yönelik önemli çalışmalarda bulunmuştur. Gerek İstanbul'da gerekse Avrupa'da bulunduğu dönemde Türk dili, tarihi ve kültürü ile ilgili çok sayıda çalışma yapmıştır.

Vambery, modernleşme ve yenileşme fikirleriyle birçok kişiyi etkilemiştir. Örneğin, Rusya Türklerinin milli kimliklerinin-ana dillerinin korunması hususundaki fikirleriyle Tatar Aydını ve Rus topraklarındaki Türkçülük fikrinin önemli önderlerinden Fatih Kerimi'yi etkilemiştir. Yine Yusuf Akçura da "Türk Yılı" adlı eserinde Türkçülük fikirlerinin ilerlemesinde Vambery'in önemli bir yere sahip olduğunu dile getirmiştir. Bir başka aydın Zeki Velidi Togan da onun hakkında yazmış olduğu bir makalede; Türkoloji alanında yaptığı hizmetlerini anlatarak kendisine teşekkürlerini sunmuştur. Türk dünyasının önde gelen isimlerinden biri olan Gaspıralı İsmail Bey de, aynı şekilde yazılarında çok kez Vambery'den söz etmiş, fikirlerine müracaat edilecek önemli bir kimse olarak görmüştür.

Vambery'nin incelenen *19. Yüzyıl Türkiye'si ve Türk Modernleşmesi* adlı eseri; "İçindekiler", "Sunuş", iki bölüm ve "Dizin"den oluşmaktadır. Toplam 102 sayfadır. Eserin başlığı ve içeriği incelendiğinde, eserin okuyucuya vaat ettiği bilgileri sunduğu ifade edilebilir. Birinci bölüm, "Bugünün Türkiye'si ve Kırk Yıl Önceki Hali" (s. 15-51) başlığını taşımakta ve dört kısımdan oluşmaktadır. Bu kısımlar; "Kırk Yılda Yapılan Türk İslahatları", "Türk Kadınlarının İslahat Eğilimleri", "Türk İslahatları ve Umumi Bir Savaşın Tehlikeleri"dir. Birinci bölüm, Murat Çaylı tarafından Fransızcadan Türkçeye çevrilmiştir. "Kırk Yılda Yapılan Türk İslahatları" (s. 17-33) başlığı altında, Vambery'nin İstanbul'a yaptığı 1857 yılı ve bundan 40 yıl sonraki ziyareti karşılaştırmalı olarak anlatılmaktadır. Nitekim bu bölümde de Türk toplumunun ve devletin kırk yıl içerisindeki değişim ve dönüşümü ele alınmıştır. Osmanlı Devleti'nin, bürokrasiden eğitim kurumlarına kadar her alanda modernleştiğini ve dolayısıyla büyük bir dönüşüm geçirdiğini örnekleriyle aktarmıştır. Devletin modernleşmesinde bazı önemli simaların rolüne dikkat çekilirken, bu anlamda özellikle Mustafa Reşid Paşa'ya ayrı bir yer vermiştir. İslahat hareketlerinde Mustafa Reşid Paşa'nın yalnız kaldığı, paşanın kendisine hizmet eden görevlilerden yeterli desteği alamadığı dile getirilmiştir. Vambery, Reşid Paşa'nın ıslahatlarını Osmanlı tebaasının ön yargılarını kırmak ve alışılmış kalıpları yıkmak amacıyla gerçekleştirdiği, birden fazla teşebbüste bulunulduğu ancak bu ıslahatların basit birer proje olarak kaldığı kanaatinde. Vambery, modernleşme alanında aceleci davranıldığına dikkat çekmiş ve Osmanlı modernleşmesinin başarısızlığını "kök salmamış bir ağacın meyve veremeyeceği" şeklindeki benzetmesiyle açıklamıştır. Bu duruma örnek olarak II. Mahmud zamanında düzenli ordunun kurulması ile yarı milli kıyafet yerine, Avrupalı erkek kıyafetine geçilmesini örnek vermiş ve şu yargıda bulunmuştur; "Dışarıdan Avrupalı görünseler de içlerinde Asyalı kalmaya devam ettiler, tıpkı günlük hayattaki diğer yeniliklerde olduğu gibi". Osmanlı modernleşmesine dair bir diğer eleştirisi; ıslahat çalışmalarının "ne kadar yavaş ve beceriksizce ilerlediğini ve şeklen her şeyin yeni olduğunu ancak eski ruhun hüküm sürdüğünü" şeklindeki tespidir. Bütün bunların yanında Osmanlı Devleti'nin modernleşmesini ve Batıyı izlemesi gerektiğini belirten Vambery, İslam'ın modernleşme karşısı olmayıp, bilakis modernleşmeyi desteklediğini ifade etmiştir.

Vambery, "Türk Kadınlarının İslahat Eğilimleri" (s. 33-51) başlığı altında, Türk kadınlarının kırk yıl içerisindeki eğilimlerini ve değişimlerini ele almıştır. Yazar bu değişimleri şaşkınlık içerisinde dile

getirmiştir. Önceleri kadınların katı muhafazakârlıkları ve toplumdan izole şekilde yaşamaları yazarı oldukça hayrete düşürmüştür. Türkistan'da itibar kazanan yazar, kadınlar tarafından gâvur sıfatı ile anıldığını ve asla onunla diyaloga girmediklerini vurgulamıştır. Ayrıca modernleşmenin kadınlar tarafından oldukça geç kabul edilmesine de dikkat çekmiştir. Bunu da kızların eğitim bakımından ihmal edilmesine bağlamıştır. Ona göre; bu döneme kadar toplumdan soyutlanarak yaşamaya alışmış kadınların bir anda topluma kazandırılmaları oldukça güç olacaktır. Yine, bağınazlıklar nedeniyle kadınların toplumda yer edinemediği kanaatindedir. Dolayısıyla yazar bu bölümde toplumun bağınazlıklardan kurtulma sürecini aktarmaktadır. Özellikle bu süreçte, kısıtlı bir hayat süren kadınların gazete ve dergi çıkartabilmeleri, cemiyetlerde yer alabilmeleri gibi haklara kavuşmuşlardır. Türk kadınının tarihi süreç içerisinde toplum içerisindeki yerini modernleşme öncesi ve sonrası olarak karşılaştırmalı olarak aktarmıştır. Böylece okuyucu, kırk yıllık süreçte kadının rolünün nasıl değiştiğini, toplumdaki yerini, haklarını ve özgürlüklerini tahlil edebilmektedir.

Vambery, "Türk İslahatları ve Umumi Bir Savaşın Tehlikeleri" (s. 51-65) başlığı altında, Osmanlı'da meydana gelen modernleşme hareketlerinin diğer Asya toplumlarından bağımsız bir şekilde gerçekleştiğine işaret etmiştir. Osmanlı'nın gelişmesinin önündeki engellerin ırk ya da din olmadığını, en büyük engelin devleti yönetenler olduğunu vurgulamıştır.

İkinci bölüm ise 1898 yılında Fatih Kerimî tarafından Fransızcadan Tatarcaya çevrilmiştir ve "Fatih Kerimî'nin Kısmî Tercümesi" başlığını taşımaktadır. Emre Özsoy tarafından da Tatarca'dan Türkçe'ye çevrilmiştir. İkinci bölüm; "Türk Hanımları, Türklerin İslahatı" (s. 65-83) başlığı altında üç kısımdan oluşmaktadır. Bu kısımlar; "Mütercim Tarafından Bir İki Söz", "Türk Hatunlarının Tecdit ve İslahat Yoluna Girmeleri", "Türklerin İslahatı ve bir Muharebe-i Umumi Muhatarası"dır (s. 65-83).

Fatih Kerimî "Türk Hanımları, Türklerin İslahatı" (s. 65-67) adlı kısmı tarafından Fransızcadan Tatarcaya çevirirken "Mütercim Tarafından Bir İki Söz" başlığı altında da bölüm hakkında kendi düşünce/fikirlerine yer vermiştir. Bu anlamda genel olarak Müslümanlar, özellikle de Rusya Müslümanları ile diğer milletler arasındaki gelişmişlik düzeyini karşılaştırmıştır. Fatih Kerimî, eğitimde, ilimde ve sanayide Müslümanların geri kalmışlığına işaret etmekte ve bunun çözüm yolunun ıslahat hareketlerinden geçtiğine vurgu yapmaktadır. Bu doğrultuda özellikle kadının toplum içindeki yerine temas etmiş ve kadınların milletin geleceğine nasıl tesir ettiğine, yer vermiştir. Nitekim yenilikçi ve gelişmiş bir millet oluşturma yegâne yolunun kadınların eğitim ve öğretim hayatına kazandırılmasından geçtiğini belirtmiştir. Dolayısıyla Kerimî, kadınların eğitimine önem verilmesi gerektiğine dikkat çekerek, onların toplum içindeki durumlarını anlatıp bu eseri ibret alınması için tercüme ettiğini ifade etmiştir.

Vambery, "Türk Hatunlarının Tecdit ve İslahat Yoluna Girmeleri" başlığı altında, kadınların erkeklere göre daha fazla eski fikirli olduğunu, örf ve adetlerinden vazgeçmekte inat ettiklerini vurgulamıştır. Sultan II. Mahmud ve Sultan Abdülmecid devirlerinde kadınların eğitimine yönelik yapılan çalışmalardan bahsetmiştir. Nitekim verdiği bilgilere göre; her iki padişah döneminde de kadınların eğitimi üzerinde durulmuş, fakat halk nezdinde fazla destek görmemiştir. Örneğin 1860 yılında ilk kez eğitim vermeye başlayan kız mektebine, İstanbul'da yaşayan aileler tarafından pek sıcak bakılmamıştır. Hükümet, kızların mektebe gitmesini zorunlu tutunca, birçok aile kızlarına erkek kıyafetleri giydirerek, erkek mekteplerine göndermeye çalışmıştır. Ancak zaman içerisinde bu düşünce yapısı değişime uğramış, halk yenileşme ve modernleşme adımlarına sıcak bakmaya başlamış ve akabinde köklü değişimler ortaya çıkmıştır. Nitekim Vambery, bu değişime örnek olarak, *Hanımlara Mahsus Gazete*'nin yayımlanmasına ve Cevdet Paşa'nın kızı Fatma Aliye Hanım'ın bu gazeteye sunmuş olduğu yazılara yer vermiştir. Fatma Aliye Hanım, bu yazılarda kadınların eğitim ve öğretim almalarının ne kadar önemli olduğunu vurgulanmıştır.

Vambery, "Türklerin İslahatı ve bir Muharebe-i Umumi Muhatarası" adlı başlığı altında, Türklerin düşünce yapısında ve yaşam tarzında gerçekleşen değişimin günden güne ivme kazandığını belirtmiştir. Bu ilerleyiş de Osmanlı Devleti'nin Avrupa Devletleriyle olan ilişkisinin sıklaşmasına ve halkın değişime olan kabiliyetine bağlamıştır. Ayrıca Vambery, Türklerin yeniliğe karşı olduğunu ileri süren ve modernleşmemelerin sebebini ırklara dayandıran görüşleri de eleştirmiştir. İnsanların modernleşmesinin, ırklarına veya renklerine bağlı olmadığını, yaşanan coğrafyanın iklimiyle veya tarihiyle alakalı olduğunu vurgulamıştır.

Sonuç itibarıyla Vambery, bu eserinde, 19. yüzyıl Türk modernleşmesinin önemli bir safhası üzerinde durmuştur. Modernleşme sürecinin önemli dinamiklerine işaret etmiştir. Bu anlamda ıslahat

hareketlerine ve toplumun içtimai durumuna dair izlenimlerini aktarmıştır. Devletin kırk yıl öncesi ve sonrası değişimini farklı boyutlarıyla, düşüncelerini de katarak ortaya koymuştur. Özellikle kadınların toplum içindeki rolüne dikkat çekmiş, eğitim hayatında önemli bir yere sahip olduklarını belirtmiştir. Bir toplumun gelişmesinde kadın eğitiminin olmazsa olmazlardan olduğunu vurgulamıştır. Bu konu üzerinde detaylıca durarak farkındalık yaratmayı amaç edinmiştir. Ortaya koymuş olduğu fikirler, Yusuf Akçura, Gaspıralı İsmail Bey gibi Türkoloji âlimlerini etkilemiştir. Bu anlamda kaleme aldığı yazılar da büyük ilgi görmüştür.

19. Yüzyıl Türkiyesi ve Türk Modernleşmesi adıyla ilk defa Türkçeye çevrilen bu eser, Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyıl modernleşme tarihine ışık tutmaktadır. Vambery, Türkiye'nin modernleşmesi ve çağdaşlaşması sürecine tanıklık etmiş ve bu süreci kaleme alarak günümüze önemli bir kaynak kazandırmıştır. Dolayısıyla çeşitli alanlardaki değişimi modernleşme öncesi ve sonrası olarak incelemiş, burada tanıtımı yapılan bu eser bahsi geçen konularda devrinin bir müşahidinin fikirlerini sunması bakımından kıymetli bir eserdir. Konuyla ilgili bilgi-fikir sahibi olmak isteyenlere önemli bir referans teşkil edecek mahiyettedir.

Kaynaklar

- Arminius Vambery (2022), *19. Yüzyıl Türkiyesi ve Türk Modernleşmesi*, Haz. Emre Özsoy- Murat Çaylı, İstanbul: Selenge Yayınları.
- Atalay, Bülent (2021), "Sultan II. Abdülhamit'in Sarayında Bir Oryantalist Arminius Vambery ve Türkiye'deki Reformlarla İlgili Verdiği Bir Konferans", *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Dergisi*, 10(30), 763-781.
- Çolak, Melek (2019) "Macar Türkolog Vambery'nin Türkistan Seyahatinde 'Büyük Oyun'un İzleri", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (45), 13-27.
- Gökgöz, Turgay (2018), "Arminius Vambery'de Oryantalizm Olgusu (1832-1913)", II. Uluslararası Avrasya Çalışmaları Sempozyumu, Ed. Turgay Gökgöz, Onur Kılıçer, 429-446.
- Güdül Serpil ve Farida Labib Raof (2020), "Orta Asya'da Yeni Büyük Oyun'un Anahtarı: Afganistan", *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 6(2) Cilt: VI, Sayı: 2, 13-46.
- Hopkirk, Peter (2022). *Büyük Oyun-Orta Asya'da Gizli Savaş*, Çev. Renan Akman, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.